

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองของ
ประชาชนในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

FACTORS RELATING TO BEHAVIOR IN USING HERBS FOR SELF HEALTH
CARE OF PEOPLE IN MUENG DISTRICT, LAMPANG PROVINCE

สุวภา กليبบัว¹ เจริญศรี ยอมเจริญ² อรพินธ์ สุชาติ³

Suvapee Kleebbua, Chareonsri Yomchareon, Orapin Suchard

บทคัดย่อ(Abstract)

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพฤติกรรมและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพของตนเองของประชาชนในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง โดยเป็นการวิจัยเชิงสำรวจ ใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 400 คน เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถาม สถิติที่ใช้ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน โดยวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (One way Anova) และสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson's product moment correlation) ผลการวิจัยพบว่าพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองประชาชนอยู่ในระดับมาก อายุ รายได้ เพศ และการศึกษา ไม่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพของประชาชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p\text{-value}>0.05$) ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของทัศนคติต่อการใช้สมุนไพร และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรไม่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรค และไม่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรมีค่า

Received: 2020-07-16 Revised: 2020-08-27 Accepted: 2020-08-28

¹ หลักสูตรเทคโนโลยีบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีอุตสาหกรรม คณะบริหารธุรกิจและเทคโนโลยี
วิทยาลัยอินเตอร์เทคลำปาง จังหวัดลำปาง Bachelor of Industrial Technology Program, Faculty of
Business Administration and Technology, Lampang Inter-Tech College, e-mail:
tiarki@hotmail.com

² หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสมัยใหม่ คณะบริหารธุรกิจและเทคโนโลยี วิทยาลัย
อินเตอร์เทคลำปาง จังหวัดลำปาง Bachelor of Business Administration Program in Modern Business
Management, Faculty of Business Administration and Technology, Lampang Inter-Tech College.

³ หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสมัยใหม่ คณะบริหารธุรกิจและเทคโนโลยี วิทยาลัย
อินเตอร์เทคลำปาง จังหวัดลำปาง Bachelor of Business Administration Program in Modern Business
Management, Faculty of Business Administration and Technology, Lampang Inter-Tech College.

สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่าง .009 - .105 และทัศนคติต่อการใช้สมุนไพร ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 อธิบายค่าความแปรผันของของทัศนคติต่อการใช้สมุนไพร และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพร ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรค ได้ร้อยละ 1.10 ($R^2=.011$)

คำสำคัญ (Keywords) : พฤติกรรมการใช้สมุนไพร; ปัจจัย; ความสัมพันธ์

Abstract

The objectives of this research were 1) to study the behavior in using herb for self-health care of people in Mueang District, Lampang Province 2) to study factors relating to behavior in using herb for self-health care of people in Mueang District, Lampang Province. The research was a survey research. The study uses samples from 400 respondents in conducting the study. The research tool used was a questionnaire. The statistics used are percentage, average and standard deviation by using one way anova analysis and Pearson's product moment correlation. The results of the study showed that the behavior in using herb for self-health care of people was at a high level. Age, income, sex and education had no relationship with the behavior in using herb for self-health care of people with statistically significant at (p-value). > 0.05). The correlation coefficient of attitude towards using herb and the convenience in acquiring herbs does not affect the behavior in using herbs to treat diseases and have no relationship. The correlation coefficient between variables was .009 -. 105. Attitude towards using herbs affect the behavior of using herbs to treat diseases at the significantly level of 0.05 describes that towards using herbs. And the convenience in acquiring herbs that affects the behavior of using herbs to treat diseases at the percentage of 1.10 ($R^2=.011$)

Keywords: Behavior in Using Herbs; Factors; Relation

บทนำ (Introduction)

สมุนไพรไทย เป็นส่วนหนึ่งที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 4 (พ. ศ. 2520 ถึง พ. ศ. 2524) ต่อเนื่องจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับปัจจุบันซึ่งเป็นฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 ถึง 2559) โดยมีกลวิธีการพัฒนาสมุนไพรและแนวทาง

การแพทย์แผนไทยในงานสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน โดยการเพิ่มโครงการต่างๆทางด้านสมุนไพรของสาธารณสุขขั้นพื้นฐานเข้าไปในแผนพัฒนาการสาธารณสุขตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆจนถึงฉบับปัจจุบันที่ได้มีการอัญเชิญ “หลักปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง” ไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางในทุกระดับ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558)

พืชสมุนไพรเป็นผลผลิตจากธรรมชาติที่มนุษย์รู้จักนำมาใช้เป็นประโยชน์เพื่อการรักษาโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่โบราณ โดยผู้บริโภคนั้นจะคำนึงถึงประโยชน์ของสมุนไพรเพื่อหลีกเลี่ยงจากผลิตภัณฑ์ที่มีส่วนประกอบจากสารเคมีทั้งหมดทั้งนี้ผู้บริโภคลังเห็นว่าผลิตภัณฑ์ที่มีส่วนประกอบจากสมุนไพรเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในยุคกระแสรักสุขภาพ อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมเกษตรกรไทยให้มีรายได้และเป็นการพัฒนาศักยภาพสมุนไพรไทยให้ก้าวไกลอีกด้วย ในปัจจุบันทั่วโลกได้ยอมรับแล้วว่าผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพรให้คุณประโยชน์ที่ดีกว่ายาที่ได้จากการสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ ประกอบกับในประเทศไทยเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์มีพืชต่างๆ ที่ใช้เป็นสมุนไพรได้อย่างมากมายนับหมื่นชนิดยังขาดก็แต่เพียงการค้นคว้าวิจัยในทางที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นเท่านั้น สำหรับวิวัฒนาการของเทคโนโลยีต่างๆ ประกอบกับการศึกษาวิจัยของมนุษย์ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ที่ตอบสนองความต้องการของผู้คนเพื่อความสวยงามบุคลิกภาพและสุขภาพในนิยามของคำว่า “เครื่องสำอาง” ที่ทำมาจากสมุนไพรโดยการอาศัยความรู้ที่เกิดจากภูมิปัญญาของท้องถิ่น ซึ่งเป็นการเอาทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่งมาใช้ (มนตรี โคตรคันทา, 2550) ภูมิปัญญาชาวบ้านอาจเกิดจากการได้มาขององค์ความรู้ของชนพื้นเมืองจากสิ่งแวดล้อมรอบตัว โดยอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติใช้ชีวิตโดยใช้ประโยชน์จากความมากมายและความหลากหลายของระบบนิเวศที่ซับซ้อน และมีความเข้าใจเกี่ยวกับคุณสมบัติของพืชและสัตว์ หรือแม้แต่หน้าที่ต่างๆ ของระบบนิเวศ เทคนิคในการใช้และการจัดการ โดยมีการใช้ประโยชน์ในรูปของอาหาร ยา เชื้อเพลิง หรือเป็นวัสดุสำหรับการสร้างที่อยู่อาศัย หรือผลิตภัณฑ์อื่นๆ (Alaska Native Science Commission, มปป.) แม้ว่าจะมีสมุนไพรที่มีประโยชน์หลายอย่างรวมทั้งรัฐบาลก็มีนโยบายสนับสนุนอย่างต่อเนื่องแต่กลับพบว่าประชาชนมีแนวโน้มในการใช้สมุนไพรที่ลดลงและยังมีประชาชนจำนวนน้อยที่ใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพแนวโน้มด้านการใช้สมุนไพรของประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ 2546 ถึง 2550 ซึ่งเป็นข้อมูลจากการสำรวจอนามัยและสวัสดิการซึ่งจัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่าเมื่อเจ็บป่วยประชาชนมีแนวโน้มที่จะเลือกรักษาด้วยการใช้ยาแผนโบราณหรือยาสมุนไพรลดลง ในปี 2546 ใช้วิธีรักษาโดยใช้ยาแผนโบราณหรือยาสมุนไพร ร้อยละ

2.1 ลดลงเหลือร้อยละ 1.3 ในปี 2547 และในช่วง 3 ปีถัดมา (2548 ถึง 2550) การใช้สมุนไพรและยาสมุนไพรเหลือเพียงร้อยละ 1 เท่านั้น (ปรียา มิทานนท์, 2551)

จากข้อมูลข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจในการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เนื่องจากการใช้สมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วยนั้นจะมีการนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้โดยกลุ่มหมอพื้นบ้านซึ่งโดยส่วนมากจะเป็นในเขตพื้นที่ชนบท ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณประโยชน์ต่อการดูแลสุขภาพอย่างมาก และการนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันก็จะช่วยลดการพึ่งพายาแผนปัจจุบัน ซึ่งบางชนิดอาจมีราคาแพงและต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงได้ อย่างไรก็ตาม การใช้สมุนไพรจะต้องอยู่บนพื้นฐานหลักการใช้ที่ถูกต้องจึงจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมถึงเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนนำสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ในการดูแลสุขภาพของตนเองด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย (Research Objective)

1. เพื่อศึกษาพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

สมมติฐานงานวิจัย (Research Hypothesis)

1. อายุ รายได้ เพศ อาชีพและการศึกษาที่แตกต่างกันมีพฤติกรรมการใช้สมุนไพรแตกต่างกัน
2. ทักษะติดต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรค

วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methods)

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจแบบภาคตัดขวาง (Cross-sectional survey research) มีรายละเอียดเกี่ยวกับประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยนี้ ได้แก่ ประชาชนทั้งชายหญิงที่อาศัยอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง อายุระหว่าง 20 –60 ปีในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ 400 ตัวอย่าง โดยการสุตรคำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่าง กรณีไม่ทราบขนาดของประชากรที่แน่นอนของ คอแครน (Cochran, 1977 อ้างถึงใน ชีรวุฒิ เอกะกุล, 2543)

โดยกำหนดระดับความคลาดเคลื่อนเท่ากับ 5% จะใช้ค่า 0.05 และระดับค่าความเชื่อมั่น 95% หรือระดับนัยสำคัญ 0.05 มีค่า $Z = 1.95$ แทนค่าในสูตรจากการคำนวณ ทำให้ได้จำนวนกลุ่มตัวอย่างคือ 385 ตัวอย่างและเพื่อการสูญเสียของแบบสอบถาม 4 เปอร์เซ็นต์ เท่ากับ 15 ตัวอย่าง จึงได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 400 ตัวอย่าง และใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพได้แก่เรื่องสรรพคุณการแปรสภาพจำนวน 15 ข้อ โดยลักษณะแบบสอบถามเป็นแบบเลือกตอบ 3 ตัวเลือก ส่วนที่ 3 แบบสอบถามเกี่ยวกับทัศนคติต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพเป็นคำถามแบบมาตราวัดประเมินค่า (Rating Scale) 5 ระดับ ส่วนที่ 4 แบบสอบถามเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ โดยแบ่งแบบสอบถามออกเป็น 2 ตอนคือ 1) เป็นคำถามเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติเมื่อเกิดการเจ็บป่วยและรูปแบบการใช้สมุนไพร โดยลักษณะของแบบสอบถามเป็นแบบเลือกตอบ (Check-List) 2) เป็นคำถามเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ เป็นคำถามแบบมาตราวัดประเมินค่า (Rating Scale) 4 ระดับ ส่วนที่ 5 แบบสอบถามเกี่ยวกับความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ เป็นคำถามแบบมาตราวัดประเมินค่า (Rating Scale) 4 ระดับ

การทดสอบหาความเชื่อมั่น (Reliability) จากแบบสอบถามจำนวน 30 ชุด ด้วยวิธีการหาความสอดคล้องภายใน (Internal Consistency Method) โดยการหาค่าสัมประสิทธิ์ อัลฟาของครอนบราท (Cronbach's alpha Coefficient) โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ SPSS ซึ่งสามารถวิเคราะห์ความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม เท่ากับ .963 (ซึ่งมีค่ามากกว่า .70) ดังนั้นแสดงว่าแบบสอบถามเรื่อง “ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มีความเชื่อมั่น และเชื่อถือได้

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยนำข้อมูลมาประมวลผลด้วยคอมพิวเตอร์โปรแกรมสำเร็จรูป เพื่อทดสอบค่าทางสถิติ ดังนี้

1. สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) วิเคราะห์ข้อมูลส่วนบุคคล โดยนำไปวิเคราะห์โดยการแจกแจงความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
2. สถิติเชิงอนุมาน (Inference Statistics) เพื่อทดสอบสมมติฐาน ประกอบด้วย
วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้น ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ รายได้ เพศ อาชีพ และการศึกษา กับ พฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพของประชาชนอำเภอเมืองจังหวัดลำปางโดยใช้สถิติพื้นฐานหาค่าเฉลี่ย (Arithmetic Mean) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้น คือ ทักษะคิดต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ ของประชาชนอำเภอเมือง จังหวัดลำปางโดยการทดสอบสมมติฐานการวิเคราะห์ความถดถอยเชิงพหุ (Multiple Regression Analysis)

ผลการวิจัย (Research Results)

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง จำนวน 338 คน คิดเป็นร้อยละ 84.5 อายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 31-49 ปี จำนวน 293 คน คิดเป็นร้อยละ 73.3 ระดับการศึกษาส่วนใหญ่ระดับการศึกษาปริญญาตรี จำนวน 370 คน คิดเป็นร้อยละ 92.5 รายได้ที่ได้รับต่อเดือนอยู่ระหว่าง 15,001-20,000 บาทจำนวน 316 คน คิดเป็นร้อยละ 79.0 อาชีพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพพนักงานบริษัทเอกชนจำนวน 315 คน คิดเป็นร้อยละ 78.8

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามมีข้อมูลเกี่ยวกับความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรในเรื่อง ใบบัวบก น้ำมันมะพร้าว ว่านหางจระเข้ ใช้รักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก จำนวน 341 คน คิดเป็นร้อยละ 85.3 รองลงมา ฝรั่ง กลัวย น้ำว่านดิบ ฟ้าทะลายโจร ทับทิม มังคุด เสียดเหนื่อแมงลัก ช่วยรักษาอาการท้องผูกได้ จำนวน 267 คน คิดเป็นร้อยละ 66.8 ใบตำลึงสด ทำให้ละเอียดผสมน้ำเล็กน้อย มีสรรพคุณรักษาอาการแพ้ อักเสบจากแมลงสัตว์กัดต่อยได้ จำนวน 232 คน คิดเป็นร้อยละ 58.0 ดอกกานพลู จะเก็บได้เมื่อ ดอกเปลี่ยนจากสีเขียวเป็นสีแดง จำนวน 216 คน คิดเป็นร้อยละ 54.0 ขมิ้นชัน กลัวยน้ำว่านดิบ สามารถรักษาโรคระเคาะอาหารได้ จำนวน 134 คน คิดเป็นร้อยละ 33.5 พืชที่มีรสขม เช่น บอระเพ็ด มะระขี้นก สะเดา ชี้เหล็ก เป็นพืชสมุนไพรที่ช่วยทำให้เจริญอาหาร จำนวน 96 คน คิดเป็นร้อยละ 24.0 กระเจี๊ยบ ขลุ่ ตะไคร้ สับปะรด หล้าคา อ้อยแดง ใช้รักษาอาการปัสสาวะขัดได้ จำนวน 72 คน เปลือกต้นสดของข่อยสามารถระงับอาการปวดฟันได้ จำนวน 70 คน คิดเป็นร้อยละ

17.5ชี้ให้เห็นถึงมีสรรพคุณแก้อาการคลื่นไส้ อาเจียน จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 5.3ฟ้าทะลายโจร สามารถรักษาอาการไข้หวัดได้ จำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 1.3

ตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของทัศนคติต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ

รายการ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับความคิดเห็น
1. ท่านยังไม่มั่นใจในสรรพคุณของสมุนไพรเพราะไม่ทราบว่าสมุนไพรนั้น ๆ มีความปลอดภัยและมีรับรอง	3.60	.552	High
2. สมุนไพรรักษาหายช้า คนส่วนใหญ่จึงไม่นิยมใช้	3.67	.603	High
3. การใช้สมุนไพรบรรเทาอาการ หรือรักษาโรค ทำให้ท่านรู้สึกว่ามันทันสมัย	3.51	.552	High
4. ท่านคิดว่าการนำสมุนไพรมาใช้เพื่อบรรเทาอาการ หรือรักษาโรค มีขั้นตอนที่ยุ่งยากไม่สะดวก	3.52	.524	High
5. การใช้สมุนไพรบรรเทาอาการ หรือรักษาโรค มีผลข้างเคียงน้อยกว่าการใช้ยาแผนปัจจุบัน	3.60	.552	High
6. การใช้สมุนไพรบรรเทาอาการ หรือรักษาโรคต้องใช้สมุนไพรในปริมาณมาก ทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย	3.88	.645	High
7. เมื่อดูจากลักษณะ สี กลิ่น และรสชาติของสมุนไพร ท่านคิดว่าเป็นอุปสรรคต่อการใช้สมุนไพร	3.63	.582	High
8. เมื่อท่านใช้สมุนไพรบรรเทาอาการ หรือรักษาโรคแล้วดีขึ้น ท่านจะแนะนำหรือบอกต่อให้ผู้อื่นใช้บ้าง	4.59	.658	Highest
รวม	3.75	.375	High

ระดับความคิดเห็นของทัศนคติต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=3.75$) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ เมื่อท่านใช้สมุนไพรบรรเทาอาการหรือรักษาโรคแล้วดีขึ้น ท่านจะแนะนำหรือบอกต่อให้ผู้อื่นใช้บ้าง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=4.59$) รองลงมา การใช้สมุนไพรบรรเทาอาการ หรือรักษาโรคต้องใช้สมุนไพรในปริมาณมาก ทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=3.88$) สมุนไพรรักษาหายช้า คนส่วนใหญ่จึงไม่นิยมใช้ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=3.67$) เมื่อดูจากลักษณะ สี กลิ่น และรสชาติของสมุนไพร ท่านคิดว่าเป็นอุปสรรคต่อการใช้สมุนไพร มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=3.63$) ท่านยังไม่มั่นใจในสรรพคุณของสมุนไพรเพราะไม่ทราบว่าสมุนไพรนั้น ๆ มีความปลอดภัยและมีรับรอง การใช้สมุนไพรบรรเทาอาการ หรือรักษาโรค มีผลข้างเคียงน้อยกว่าการใช้ยาแผนปัจจุบัน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=3.60$) ท่านคิดว่าการนำสมุนไพรมาใช้เพื่อบรรเทาอาการ หรือรักษาโรค มีขั้นตอนที่ยุ่งยากไม่สะดวก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=3.52$) และ การใช้สมุนไพรบรรเทาอาการ หรือรักษาโรค ทำให้ท่านรู้สึกว่ามีทันสมัย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}=3.79$) ตามลำดับ (ดังตารางที่ 1)

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ
ตารางที่ 2 จำนวน ร้อยละข้อมูล ของพฤติกรรมการใช้สมุนไพรการดูแลสุขภาพ

พฤติกรรม	จำนวน(n=400)	ร้อยละ
1. เมื่อมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นท่านเลือกปฏิบัติ		
ตามข้อใด (เลือกตอบเพียง 1 ข้อ)		
ไปพบแพทย์ / สถานบริการสาธารณสุข	122	30.5
ไปพบแพทย์แผนโบราณ	81	20.3
ซื้อยาปัจจุบันมารักษาเอง	58	14.5
ดูแลตัวเองอยู่บ้านโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย	50	12.5
ใช้สมุนไพร / ยาแผนไทยในการรักษา	89	22.3
อื่น ๆ	-	-
รวม	400	100.0

2. ในการใช้สมุนไพรของท่าน ส่วนมากใช้

สมุนไพรในรูปแบบใด

สด หรือนำมาปรุงเป็นอาหาร	101	25.3
ต้มดื่ม	97	24.3
ลูกกลอน	72	18.0
แคปซูล	50	12.5
ตำพอก	80	20.0
อื่น ๆ	-	-
รวม	400	100.0

จำนวนร้อยละข้อมูลของพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพของผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน 400 คน สามารถอธิบายได้ดังนี้ คือ

เมื่อมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นคนส่วนใหญ่เลือกปฏิบัติคือ ไปพบแพทย์/สถานบริการสาธารณสุข จำนวน 122 คน คิดเป็นร้อยละ 30.5 รองลงมาคือ ซื้อยาปัจจุบันมารักษาเองจำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 22.3 ดูแลตัวเองอยู่บ้านโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย จำนวน 81 คิดเป็นร้อยละ 20.3 ใช้สมุนไพร/ยาแผนไทยในการรักษา จำนวน 58 คน คิดเป็นร้อยละ 14.5 และไปพบแพทย์แผนโบราณจำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 12.5 ตามลำดับ (ดังตารางที่ 2)

ในการใช้สมุนไพรของท่าน ส่วนมากใช้สมุนไพรในรูปแบบ สด หรือนำมาปรุงเป็นอาหาร จำนวน 101 คน คิดเป็นร้อยละ 25.3 รองลงมาคือต้มดื่มจำนวน 97 คน คิดเป็นร้อยละ 24.3 ตำพอกจำนวน 80 คน คิดเป็นร้อยละ 20.0 ลูกกลอนจำนวน 72 คน คิดเป็นร้อยละ 18.0 และแคปซูลจำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 12.5 ตามลำดับ (ดังตารางที่ 2)

ตารางที่ 3 ค่าความถี่และค่าร้อยละของพฤติกรรมการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพ

พฤติกรรมการใช้สมุนไพร	$\bar{X}$	S.D.	ระดับพฤติกรรมการใช้สมุนไพร
1. ท่านกินกล้วยน้ำว้าดิบ รักษาอาการอาหารไม่ย่อย	2.11	.987	มาก
2. ท่านกินกระเทียมสด รักษาอาการจุก	1.99	.885	ปานกลาง

พฤติกรรมการใช้สมุนไพร	$\bar{X}$	S.D.	ระดับพฤติกรรมการใช้สมุนไพร
เสียด แน่นท้อง			
3. ท่านใช้ขิงทุบให้แตกต้มเอาน้ำดื่มเพื่อรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียน	2.24	.970	มาก
4. ท่านดื่มน้ำมะนาวผสมเกลือ เพื่อลดอาการไอ ขับเสมหะ ช่วยทำให้ลำคอชุ่มชื้น	2.13	.860	มาก
5. ท่านรับประทานใบฝรั่งสด เพื่อรักษาอาการท้องเสีย	1.99	.853	ปานกลาง
6. ท่านกินมะระขี้นกอ่อน ต้มให้สุกร่วมกับน้ำพริกเพื่อรักษาอาการเบื่ออาหาร	1.88	.818	ปานกลาง
7. ท่านทานมะขามเปียก จิ้มเกลือรักษาอาการท้องผูก	1.69	.667	ปานกลาง
8. ท่านใช้ใบน้อยหน่าผสมกับน้ำมันมะพร้าว ขยี้ทั่วผมเพื่อรักษาโรคเหา	2.19	.859	มาก
9. ท่านใช้ขมิ้นชันทาเพื่อรักษาอาการแมลงสัตว์กัดต่อย	2.40	1.026	มาก
10. ท่านใช้वानหางจรเข้ทาเพื่อรักษาอาการผิวหนังแดง แสบร้อน เนื่องจากแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก	1.70	.886	ปานกลาง
11. ท่านกินฟ้าทะลายโจร แทนยาแก้ไอ เสบเพื่อรักษาอาการเจ็บคอ เป็นหวัด	2.47	.925	มาก
12. ท่านใช้ไพลเมื่อมีอาการปวดเมื่อยเคล็ด ขัด ยอก	2.49	.855	มาก
13. ท่านใช้พลูเมื่อก่อนเป็นโรคลมพิษ	2.04	.719	มาก
14. เมื่อก่อนมีอาการปวดฟัน หรือฟันผุ ท่านใช้ย้อยเพื่อบรรเทาอาการปวดฟันชั่วคราวก่อนไปพบแพทย์	1.75	.804	ปานกลาง

พฤติกรรมการใช้สมุนไพร	$\bar{X}$	S.D.	ระดับพฤติกรรมการใช้สมุนไพร
15. ท่านทานน้ำตะไคร้ กระเจี๊ยบแดง อ้อยแดง เมื่อมีอาการปัสสาวะขัด	1.81	.728	ปานกลาง
รวม	2.06	.187	มาก

ค่าความถี่และร้อยละของพฤติกรรมการใช้สมุนไพรที่บ้านในการดูแลสุขภาพ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถาม ให้ระดับความคิดเห็นของพฤติกรรมการใช้สมุนไพรที่บ้านในการดูแลสุขภาพ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.06) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ท่านใช้พลเมื่อมีอาการปวดเมื่อย เคล็ด ขัด ยอก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.49) รองลงมา ท่านกินฟ้าทะลายโจร แทนยาแก้แอสเพอเพื่อรักษาอาการเจ็บคอ เป็นหวัด มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.47)ท่านใช้ขิงทุบให้แตกต้มเอาน้ำดื่ม เพื่อรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.24) ท่านใช้ขมิ้นชันทาเพื่อรักษาอาการแมลงสัตว์กัดต่อยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.40)ท่านใช้ใบน้อยหน่าผสมกับน้ำมันมะพร้าว ขยี้ทั่วผมเพื่อรักษาโรคหามีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.19) ท่านต้มน้ำมะนาวผสมเกลือ เพื่อลดอาการไอ ขับเสมหะ ช่วยทำให้ลำคอชุ่มชื้นมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.13) ท่านกินกล้วยน้ำว้าดิบ รักษาอาการอาหารไม่ย่อย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.11) ท่านใช้พลูเมื่อท่านเป็นโรคลมพิษมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.04) ท่านกินกระเทียมสด รักษาอาการจุกเสียด แน่นท้องท่านรับประทานใบฝรั่งสด เพื่อรักษาอาการท้องเสีย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =1.99)ท่านกินมะระขี้นกอ่อน ต้มให้สุกร่วมกับน้ำพริกเพื่อรักษาอาการเบื่ออาหารมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =1.88) ท่านทานน้ำตะไคร้ กระเจี๊ยบแดง อ้อยแดง เมื่อมีอาการปัสสาวะขัดมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =1.81)เมื่อท่านมีอาการปวดฟัน หรือฟันผุ ท่านใช้ย้อยเพื่อบรรเทาอาการปวดฟันชั่วคราวก่อนไปพบแพทย์มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =1.75)ท่านใช้ว่านหางจระเข้ทาเพื่อรักษาอาการผิวหนังแดง แสบร้อน เนื่องจากแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวกมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =1.70) และท่านทานมะขามเปียก จิ้มเกลือ รักษาอาการท้องผูกมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =1.69)ตามลำดับ(ดังตารางที่ 3)

ตอนที่ 5 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ
ตารางที่ 4 ค่าความถี่และค่าร้อยละของความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ

พฤติกรรมการใช้สมุนไพร	$\bar{X}$	S.D.	ระดับพฤติกรรมการใช้สมุนไพร
1. บริเวณที่พักอาศัยของท่านปลูกสมุนไพรไว้หลายชนิด ทำให้สะดวกในการนำมาใช้ดูแลสุขภาพตนเอง	2.15	.883	มาก
2. บริเวณที่พักอาศัยของท่านมีร้านจำหน่ายสมุนไพรที่ทำให้หาซื้อง่าย	2.59	1.102	มาก
3. การบรรจุสมุนไพรเป็นแคปซูลทำให้ท่านใช้ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรได้สะดวก	1.70	.868	ปานกลาง
4. การนำสมุนไพรมาใช้ในรูปแบบของการชง การต้ม แบบผง ลูกกลอน เจล ครีม ทำให้ท่านเลือกใช้ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรได้สะดวก	2.58	1.000	มาก
รวม	2.25	.357	มาก

ค่าความถี่และค่าร้อยละของความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพพบว่าผู้ตอบแบบสอบถาม ให้ระดับความคิดเห็นของความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.25) เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ บริเวณที่พักอาศัยของท่านมีร้านจำหน่ายสมุนไพรที่ทำให้หาซื้อง่าย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.59) รองลงมาการนำสมุนไพรมาใช้ในรูปแบบของการชง การต้ม แบบผง ลูกกลอน เจล ครีม ทำให้ท่านเลือกใช้ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรได้สะดวกมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.58)บริเวณที่พักอาศัยของท่านปลูกสมุนไพรไว้หลายชนิด ทำให้สะดวกในการนำมาใช้ดูแลสุขภาพตนเองมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =2.15)และการบรรจุสมุนไพรเป็นแคปซูลทำให้ท่านใช้ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรได้สะดวกมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ($\bar{X}$ =1.70)ตามลำดับ (ดังตารางที่ 4)

ตอนที่ 6 ทดสอบสมมติฐานการเปรียบเทียบ อายุ รายได้ เพศ อาชีพและการศึกษา ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพร

ตารางที่ 5 การเปรียบเทียบ อายุ รายได้ เพศ อาชีพและการศึกษา ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพร

รายการ	พฤติกรรมการใช้สมุนไพร	
	t,F	Sig.
เพศ	t=2.989	.085
อายุ	F=.719	.541
ระดับการศึกษา	F=.631	.533
รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	F=.710	.616
อาชีพ	F=.892	.487

* มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ผลการเปรียบเทียบอายุ รายได้ เพศ อาชีพและการศึกษา ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพรพบว่า ปัจจัยด้านอายุ รายได้ เพศ อาชีพและการศึกษา ไม่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพร (ดังตารางที่ 5)

ตอนที่ 7 การวิเคราะห์สหสัมพันธ์แบบพหุคูณ การวิเคราะห์การถดถอยแบบพหุคูณ ของทัศนคติต่อการใช้สมุนไพร และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพร ที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรค

ตารางที่ 6 การวิเคราะห์สหสัมพันธ์ของทัศนคติต่อการใช้สมุนไพร และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพร ที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรค

ปัจจัย	ทัศนคติต่อการ ใช้สมุนไพร	ความสะดวกใน การได้มาซึ่ง สมุนไพร	พฤติกรรมการใช้ สมุนไพรรักษา โรค
ค่าเฉลี่ย($\bar{X}$)	3.75	2.06	2.25
ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD)	.375	.187	.357
ทัศนคติต่อการใช้สมุนไพร			
ความสะดวกในการได้มาซึ่ง สมุนไพร	.105*		
พฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษา โรค	.061	-.009	

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของของทัศนคติต่อการใช้สมุนไพร และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรไม่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรค และไม่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่าง .009 - .105

อภิปรายผลการวิจัย (Research Discussion)

จากผลการศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชน ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง” พบประเด็นที่สำคัญที่ได้จากการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาอภิปรายผลร่วมกับแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ รายได้ เพศ และการศึกษา

จากการศึกษา อายุ รายได้ เพศ และการศึกษา ไม่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพร ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสันธิฐิตาพร กลิ่นทอง (2559) ได้ศึกษาเรื่อง พฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคของประชาชน จังหวัดเพชรบุรี เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกันหรือมีความใกล้เคียงกัน ทั้งเพศ อาชีพ และระดับการศึกษา

2. ทัศนคติต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพและความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ

ทัศนคติต่อการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ สมุนไพร และความสะดวกในการได้มาซึ่งสมุนไพรไม่ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรค และไม่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของสันธิฐิตาพร กลิ่นทอง (2559) ได้ศึกษาเรื่อง พฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคของประชาชน จังหวัดเพชรบุรี พบว่า ทัศนคติต่อการใช้สมุนไพรรักษาโรคในชีวิตประจำวันมีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ 0.05 และไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของสุกิจ ไชยชมพู่ และคนอื่น ๆ (2555) ได้ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคของประชาชนในเขต 11 กระทรวงสาธารณสุข พบว่า แหล่งสมุนไพรที่นำมาใช้ได้สะดวก มีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมการใช้พืชสมุนไพรรักษาโรคอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.01 เนื่องจากพืชสมุนไพรพื้นบ้านสามารถหาได้ง่ายตามท้องถิ่น และตรงตามกลุ่มอาการของโรค ได้แก่ กลุ่มโรคทางเดินทางอาหาร กลุ่มโรคทางเดินหายใจ กลุ่มโรคทางเดินปัสสาวะ กลุ่มโรคผิวหนัง และการเจ็บป่วยอื่น ๆ

ข้อเสนอแนะการวิจัย (Research Suggestions)

1. ควรมีการส่งเสริม สนับสนุนให้มีการปลูกพืชสมุนไพรที่สามารถหาได้ง่ายไว้ใช้ในครัวเรือน เพื่อให้เกิดความสะดวกในการนำมาใช้งาน
2. ควรมีการให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพตนเองให้กับประชาชน โดยบุคลากรทางด้านทางการแพทย์ หรือบุคลากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ

เอกสารอ้างอิง (References)

ธีรวุฒิ เอกะกุล. (2543). *ระเบียบวิธีวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์*. อุดรราชธานี: วิทยาออฟเซ็ทการพิมพ์.

ปรียา มิตานนท์. (2551). “สถานการณ์และแนวโน้มข้อมูลเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย”. *วารสารสถานการณ์การแพทย์พื้นบ้าน*. 2(1), 1-8.

สัณฐิตาพร กลิ่นทอง, *พฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคของประชาชนในจังหวัดเพชรบุรี*, [ออนไลน์].แหล่งที่มา :

http://research.pbru.ac.th/PBRUResearch2017/registration/files/17099002698XXXX8_20170501_192608.pdf, [22 มิถุนายน 2562.]

สุกิจ ไชยชมพู และคนอื่นๆ. (2555). “ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สมุนไพรรักษาโรคของประชาชนในเขต 11 กระทรวงสาธารณสุข”. *วารสารเกื้อการุณย์*. 19(2), 60-74.